

פשוטו של מקרא ומדרש חז"ל בדין מלקות

הרב אודי שורץ (שיעור מס' 58)

א. "מבקשי פניך", עמוד 197: "ברור שמרכז עולמנו הוא הגמרא בגיטין: "לא כרת הקדוש ברוך הוא ברית עם משה וישראל אלא על תורה שבעל פה". אבל התנ"ך מצד אחד, והתורה שבעל פה מצד שני, הם הייכין ובעוז" של עולמנו ... אנחנו זקוקים גם לאנשים המבינים לעומק את הזיקה הבלתי מעורערת בין תנ"ך ולימוד תנ"ך לבין לימוד גמרא".

1. הפרשייה

ב. דברים כ"ה, א'-ג': " (א) כִּי יִהְיֶה רִיב בֵּין אֲנָשִׁים וְנִגְשׂוּ אֶל הַמְשַׁפֵּט וְשִׁפְטוּם וְהִצְדִּיקוּ אֶת הַצְדִּיק וְהִרְשִׁיעוּ אֶת הַרְשָׁע: (ב) וְיִהְיֶה אִם בֶּן הַכּוֹת הַרְשָׁע וְהִפִּילוּ הַשֹּׁפֵט וְהִכְהוּ לְפָנָיו כְּדִי רְשָׁעָתוֹ בְּמִסְפָּר: (ג) אַרְבָּעִים יָכֹנוּ לֹא יִסִּיף פֶּן יִסִּיף לְהַכּוֹתוֹ עַל אֵלֶּה מִפֶּה רַבָּה וְנִקְלָה אַחִיד לְעִינֶיךָ: ".

ג. רמב"ם הלכות סנהדרין, י"ט ד': "נמצאו כל הלוקים ר"ז וסימן להם ילקו זרים".

ד. ספרי דברים, רפ"ו: "והצדיקו, יכול כל המורשעים לוקים תלמוד לומר והיה אם בן הכות הרשע פעמים לוקה פעמים אינו לוקה ועדין איני יודע אלו הם הלוקים תלמוד לומר לא תחסום שור בדישו, מה חסימת שור מיוחדת מצות לא תעשה והרי הוא לוקה כך כל מצות לא תעשה הרי הוא לוקה".

2. מבוא – גישות שונות בהסבר מדרש ההלכה

ה. רד"ץ הופמן, הקדמה לחומש ויקרא: "הרבה הלכות לא נזכרו בפירוש בתורה הכתובה ונמסרו לנו בקבלה, וחז"ל השתדלו למצוא נקודת אחיזה להלכות אלו בתוך התורה הכתובה ... השקפה זו אומרת שאין ההלכות מיוחדות על ידי הדרש, אלא הן מקובלות, ובדרוש ביקשו חז"ל רק אסמכתא או ביקשו למצוא להן בסיס חזק יותר, או שרצו לשמור עליהן שלא ישתכחו".

ו. הקדמת המלבי"ם לחומש ויקרא: "בימים ההם ובעת ההיא ראיתי ונתון על לבי כי עת לעשות לה', עת לעשות לתורה שבכתב ובעל פה חומה בצורה סביב דלתים ובריח בל יעלו בה פריצים ויחללוה ... ויאמרו לא היא. את חכמיה בזו ויאמרו כי לא ידעו פשטות הכתובים ואת דקדוק הלשון לא הכירו וכי הלכו בדרך עקש ופתלתל, ויהיו ביניהם ללעג ולשחוק כל היום. מאז אזרתי כגבר חלצי והחילותי לחבר חבורי על התנ"ך ... ואל תורה שבעל פה הכינותי הסוכך ובניתי לה מגדל עוז ומבצר משגב, היא חבורי הנוכחי, חציו כגבור משכיל לא ישוב ריקם, הוא ילחם את אויבי הקבלה בשער. אשפתו מלאה טענות וראיות נכוחות ובא בו האות והמופת כי תורת הפה היא התורה שנתנה מן השמים, וכי כל דברי תורה שבל פה מוכרחים ומוטבעים בפשט הכתוב ובעומק הלשון. וכי הדרוש הוא לבדו הוא הפשט הפשוט המיוסד כפי חוקי הלשון האמיתיים והברורים. וכל מקום אשר דרשו חז"ל איזה דרוש יש שם איזה זר היוצא מכללי הלשון, ועיי הדרוש ישוב הכתוב לאיתנו כמשפט הלשון וחוקותיו".

ז. מהר"ל מפראג – באר הגולה, הבאר השלישית: "ודבר זה נברר בראיות ברורות כי כל דבריהם הם דברים ברורים, והם עיקר פשט הכתוב ... והנה דברי חכמים הם לפי הדקדוק, והם דברים נגלים שהעמיקו מאוד לדקדק ולירד עד עומק הכתוב, ודבר זה נקרא "מדרש חכמים", הם הדברים היוצאים מן עומק הכתוב ... שכן אמרו בפרק ב' דיבמות אין מקרא יוצא מידי פשוטו, הרי שהם גילו לנו שאין לעקור הפשט כלל, אבל הוא נשאר והדרש שדרשו בו הוא עומק הכתוב".

ח. רבי יעקב צבי מְקֻלְנֶבּוּרְג, הקדמה לפירוש "הכתב והקבלה" לתורה: "כי הפשט הוא המובן בהשקפה ראשונה, אמנם הדרש עמוק מהפשט, וצריך דרישה וחקירה להבין משפטיו על בוריו, ועל ידי זה יוכל להתגלות לנו עומק הפשט".

ט. פרופ' משה הלברטל, "מהפיכות פרשניות בהתהוותן – ערכים כשיקולים פרשניים במדרשי ההלכה" (ירושלים תשנ"ט), פרק ראשון: "שילוב מערכת של שיקולים ערכיים בפרשנות מצייד את הפרשן לא רק במתודה פרשנית, אלא גם בתכנים ערכיים שמשפיעים על ההכרעות הפרשניות שלו ... פרשן כזה אינו מפעיל מרוחק של שיטה פרשנית על טקסט. זהו פרשן שעוסק תמיד בשיפוט ערכיים תוך כדי פירוש החוק. עמדה כזאת ביחס לפרשנות מרחיבה בהכרח

את תפקידו של הפרשן, והיא נותנת במובנים רבים את אמונה בפרשן ובשיפוטו. ואילו בפרשנות פורמלית, שבה הפרשן נזקק להיסקים לשוניים ותחביריים ולעבודה מילונית, מקומו שלו מצטמצם ...
כיצד מצדיק הפרשן שימוש בקריטריונים ערכיים בפרשנות? ... עניין הצידוק תלוי בבעיה הרמנויטית כוללת יותר הנוגעת ליחסי פרשן-טקסט..."

י. תלמוד בבלי מנחות, דף כ"ט: "אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום, מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות ... אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות ... הלך (=משה) וישב בסוף שמונה שורות, ולא היה יודע מה הן אומרים, תשש כחו; כיון שהגיע לדבר אחד, אמרו לו תלמידיו: רבי, מנין לך? אמר להן: הלכה למשה מסיני, נתישבה דעתו."

3. דברי המפרשים

יא. רמב"ן דברים, שם: "כי יהיה ריב בין אנשים - על דרך קבלת רבותינו, שהמלקות הוא בחייבי הלאוין, מה ענין לו בריב אשר בין שני האנשים; האוכל נבלה בביתו לוקה, וכן הזורע שדהו או כרמו כלאים, והבא על אחת מהנשים האסורות בלאו, וכל שאר הלאוין! ועוד, מה טעם והצדיקו את הצדיק?! לפיכך דרשוהו בעדים זוממין (שם ב ב). יאמר הכתוב כי כאשר יהיה ריב בין שני אנשים ונגשו אל המשפט ושפטום על פי שני עדים כאשר נצטוו, ואחרי כן יצדיקו את הצדיק וירשיעו את הרשע שלא כמשפט הראשון, והיה אם בן הכות הרשע - שלא נוכל לקיים בו ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו ויהיה זה כגון שהעידו עליו שהוא בן גרושה או עבד או ממזר, או שהעידו עליו שעבר על אחד מן הלאוין, ילקה ארבעים.

ויתכן שיהיה ריב בין אנשים וילקה בו, כגון שחבל בו בפחות משוה פרוטה, או שקלל חברו בשם, או שמשכן אותו בדברים שעושים בהם אוכל נפש, וכיוצא בהם, ודבר הכתוב בהווה כי בעל הריב יגישנו לבית דין ועל ידו ילקה".

יב. פרוף' אהרן שמש, "עונשים וחטאים - מן המקרא לספרות חז"ל" (ירושלים תשס"ג), פרק שלישי: "מסורת המדרש מסיטה את טיב העבירה ממה שנראה לכאורה כתיאור של סיכסוך אזרחי בין אדם לחבירו, "ריב בין אנשים", לתחום האיסורים שבין אדם למקום, עבירות על חוקי הדת ... אין ספק איפוא שדרשה זו היא מן הדרשות המקיימות; הדרשה שלנו אינה אלא אסמכתא למסורת ידועה שכל מי שעבר על מצות "לא תעשה" שיש בה "קום עשה" ואין לה עונש אחר מפורש בתורה - נענש במלקות. הנושא המרכזי העומד כאן לדיון הוא התהום הפעורה בין פשוטה של פרשת המלקות המצומצמת בתורה ובין המסורת התנאית שהרחיבה את תחולתו של עונש המלקות לכל העוברים על מצוות לא תעשה..."

יג. רד"ץ הופמן, דברים שם: "אם נרצה לעמוד על פשוטו של מקרא כפי משמעו, יש לנו קושיות רבות. תחילת הפרשה משמע שהכתוב מדבר בדיני ממונות, כששני בעלי דין מתעצמים בדין, אבל על פי קבלת רבותינו בלתי מצוי הוא שבדיני ממונות יתחייב אדם מלקות. בדרך כלל הטיל הכתוב עונש מלקות על עבירות שבין אדם למקום ולא כששני אנשים מתדיינים זה עם זה ...

"כי יהיה ריב בין אנשים" - ... בפרשת העדים הזוממים הם נקראים "שני האנשים אשר להם הריב". על פי דין תורה אין תובע ממשלתי, אלא כל אדם מישראל הרואה דבר עבירה, ויש לו האפשרות להביא להענשת עובר העבירה, רשאי ומחוייב להעיד עליה בפני בית דין. אולם כיון שאין מענישים על פי עדותו של עד אחד, אלא אם כן יש שם שני עדים, זאת אומרת ששני העדים המאשימים יש להם ריב עם הנאשם."

יד. דברים כ"ה, א': "כִּי יִהְיֶה רִיב בֵּין אַנְשִׁים וְנִגְשׂוּ אֶל הַמִּשְׁפָּט וַיִּשְׁפְּטוּם וַהֲצַדִּיקוּ אֶת הַצְּדִיק וַהֲרָשִׁיעוּ אֶת הַרְשָׁעִי."

טו. דברים י"ט, י"ז: "וְעָמְדוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים אֶשֶׁר לָהֶם הַרִיב לְפָנָי ה' לְפָנָי הַכֹּהֲנִים וְהַשֹּׁפְטִים אֶשֶׁר יִהְיוּ בְּיָמֵי הָהֵם."

טז. ספרי דברים, רפ"ו: "כי יהיה ריב בין אנשים" - אין שלום יוצא מתוך מריבה, וכן הוא אומר (בראשית י"ג, ז') "ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט". מי גרם ללוט ליפרש מן הצדיק? הוי אומר מריבה. וכן הוא אומר כי יהיה ריב בין אנשים, מי גרם לזה ללקות הוי אומר זו מריבה."

יז. **רש"י בראשית, י"ג ז'**: "לפי שהיו רועים של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל".

4. ענישה גופנית ומשמעותה

יח. **מדרש תנאים דברים, שם**: "כי יהיה ריב בין אנשים". למה נאמר? לפי שהו אומר "לא תזרע כרמך כלאיים", "לא תלבש שעטני", "לא תחרוש בשור ובחמור" – שומע אני אם זרע וחרש ולבש עבר על המצוה ויהא פטור! תלמוד לומר: "כי יהיה ריב בין אנשים" – בא הכתוב ולימד על העובר בלא תעשה שיהא לוקה ארבעים לכך נאמרה הפרשה ... בבעל דין ובשני עדים הכתוב מדבר. אתה אומר כן או אינו מדבר אלא בשני בעלי דינים ובדיני ממונות הכתוב מדבר? תלמוד לומר "והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע" – לא אמרתי אלא מי שאחרים מצדיקים ומרשיעים אותו, יצאו דיני ממונות שאדם מרשיע את עצמו בהן".

יט. **תלמוד בבלי מכות, דף י"ג**: "מיתה ומלקות - מיתה אריכתא היא".

כ. **רש"י סנהדרין, דף י'**: "מלקות במקום מיתה עומדת - דכיון דעבר על אזהרת בוראו ראוי הוא למות, ומיתה זו קנס עליו הכתוב, והרי הוא כאחת מן המיתות, וכי היכי דסקילה בפני עצמה, ושריפה בפני עצמה, והרג בפני עצמה, הוי נמי מלקות כאחת מן המיתות".

כא. **רמב"ם הלכות חובל ומזיק, א' ו'**: "אף על פי שדברים אלו נראים מענין תורה שבכתב כולן מפורשין הן מפי משה מהר סיני וכולן הלכה למעשה הן בידינו וכזה ראו אבותינו דנין בבית דינו של יהושע ובבית דינו של שמואל הרמתי ובכל בית דין ובית דין שעמדו מימות משה ועד עכשיו".

כב. **רמב"ם הלכות סנהדרין, ט"ז א'-ב'**: "כשם שמצוה להמית את המחוייב מיתה כך מצות עשה להלקות את המחוייב מלקות, שנאמר והפילו השופט והכהו לפניו, ואף על פי שמלקות בשלשה במקום מיתה היא עומדת. מלקין בזמן הזה בכל מקום מן התורה בפני שלשה סמוכין אבל לא בפני הדיוטות".

כג. **מנחת חינוך, תקצ"ד ס"ק ב'**: "ונראה לי מדברי הרמב"ם והחינוך, דמכות בשלושה סמוכים - לאו דוקא קבלת העדות וגמר דין צריך להיות בסמוכים, אלא אפילו נגמר דינו בסמוכים מכל מקום המלקות עצמם שמלקין אותו צריך גם כן להיות בפני סמוכין".

כד. **רמב"ם הלכות סנהדרין, ד' א' ד'**: "אחד בית דין הגדול ואחד סנהדרין קטנה או בית דין של שלשה צריך שיהיה אחד מהן סמוך מפי הסמוך, ומשה רבינו סמך יהושע ביד שנאמר ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו, וכן השבעים זקנים משה רבינו סמכם ושרתה עליהן שכניה, ואותן הזקנים סמכו לאחרים ואחרים לאחריהם ונמצאו הסמוכין איש מפי איש עד בית דינו של יהושע ועד בית דינו של משה רבינו, ואחד הנסמך מפי הנשיא או מפי אחד מן הסמוכין אפילו לא היה אותו סמוך בסנהדרין מעולם ...

אין קרוי "אלהים" אלא בית דין שנסמך בארץ ישראל בלבד, והם האנשים החכמים הראויין לדון שבדקו אותן בית דין של ארץ ישראל ומינו אותם וסמכו אותן".

5. מלקות ותשובה

כה. **ספר החינוך, תקצ"ד**: "משרשי המצוה, לפי שישראל נקראים בניו של מקום, ורצה ברוך הוא ליסרם על העברות כדי שישובו אליו ויזכו באחרונה בעולם שכולו טוב, וכענין שכתוב: יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו אל תשא נפשך [משלי י"ט, י"ח]".

כו. **נועם אלימלך דברים, שם**: "כי יהיה ריב בין אנשים כו' - על פי המוסר לאדם אשר אינו במזג השוה, רק לפעמים יצרו מתגבר עליו כענין ריב ואין שלום בעצמיו על דרך שאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים לח, ד) אין שלום בעצמי כו'. ונגשו אל המשפט ... ושפטום באופן ש"והצדיקו את הצדיק", פירוש שהצדקות יעלה וינשא למעלה, "והרשיעו את הרשע", פירוש שהרשעות שעשה ירשיע מאד להוכיח אותו בפניו את רשעתו ויגדיל בעיניו מאוד את הרשעות ... הכתוב מלמדו להצדיק ברצותו להחזירו בתשובה שלימה אז יחזיק עצמו לצדיק גמור".